

HENRI PIRENNE
Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi

Histoire de Moyen Age, Henri Pirenne, Gustave Cohen, Henri Focillon
© 1933 Presses Universitaires de France

Economic and Social History of Medieval Europe
© 1936 Routledge & Kegan Paul Ltd.

İletişim Yayınları 1120 • Tarih Dizisi 36
ISBN-13: 978-975-05-365-8
© 2005 İletişim Yayıncılık A. Ş. (1. Basım)
1-8. BASKI 2005-2016, İstanbul
9. BASKI 2018, İstanbul

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Serap Yeğen

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

HENRI PIRENNE

Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi

*Economic and Social History
of Medieval Europe*

İNGİLİZCEDEN ÇEVİREN
Uygur Kocabaşođlu

HENRI PIRENNE Ortaçağ Avrupası ve Belçika tarihinin önde gelen araştırmacılarından birisi olan Henri Pirenne, 23 Aralık 1862'de Belçika'da doğdu. Büyük bir sanayicinin oğlu olan Pirenne, Liege Üniversitesi'nde doktora öğrenimi yaptı. Leipzig, Berlin ve Paris üniversitelerinde çalışmalarını sürdüren Henri Pirenne, 1886 yılında Ghent Üniversitesi'nde profesör oldu. 1930 yılında emekli olana kadar aynı üniversitede Ortaçağ ve Belçika tarihi dersleri verdi.

Almanların Belçika'yı işgali sırasında ders vermeyi reddeden Henri Pirenne, 1916 ile 1918 yılları arasında Almanlar tarafından hapsedildi. Ölümünden sonra yayımlanmış olan *Avrupa Tarihi*'nin taslağını bu mahpusluk yıllarında belleğinde oluşturdu. Pirenne'in ilk önemli kitabı, *Ortaçağda Dinant Kentinin Anayasası Tarihi* (1889) adlı ortaçağ kent hayatını anlatan çalışmasıdır. En önemli yapıtı yedi ciltlik *Belçika Tarihi* (1900-1932) Henri Pirenne'e uluslararası bir ün kazandırdı.

Henri Pirenne'in 1922 yılında Amerika'daki Princeton Üniversitesi'nde verdiği dersler daha sonra (1925) *Ortaçağ Kentleri* adı altında yayımlandı. Bu yapıt, ortaçağın sonlarında kentsel merkezlerin ve ticari faaliyetlerin canlanışının klasik bir çözümlemesi sayılır. Ölümünden sonra yayınlanan *Muhammed ve Şarlman* (1937) adlı yapıtında Pirenne, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünün Cermen istilalarının değil, Akdeniz'deki Arap egemenliğinin bir sonucu olduğu tezini ortaya attı. Çok eser vermiş bir tarihçi olan Pirenne'in öteki önemli yapıtları arasında *Felemenk'teki Eski Demokrasiler* (1910), *Ortaçağların Sonu* (1931), *Ortaçağ Kent Anayasalarının Kökeni* (1895) sayılabilir.

Belçika Kraliyet Tarih Komisyonu Başkanlığı ve Uluslararası Tarih Kongresi'nin yöneticiliğini de yapmış olan Henri Pirenne'in *Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (1933) adlı bu yapıtı ortaçağ Avrupa tarihinin başeserlerinden biri sayılmaktadır. Pirenne'in ülkemizde bir diğer kitabı *Ortaçağ Kentleri / Kökenleri ve Ticaretin Canlanması* (çev. Şadan Karadeniz) İletişim Yayınları'ndan çıktı.

İçindekiler

Önsöz	7
Giriş	9
BİRİNCİ BÖLÜM	
TİCARETİN CANLANIŞI	25
1. Akdeniz.....	25
2. Kuzey Denizi ve Baltık Denizi.....	31
3. Ticaretin Canlanması.....	36
İKİNCİ BÖLÜM	
KENTLER	51
1. Kentsel Hayatın Canlanması.....	51
2. Tacirler ve Burjuvazi.....	56
3. Kentsel Kurumlar ve Hukuk.....	62
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
TOPRAK VE KIRSAL SINIFLAR	71
1. Manor Örgütlenmesi ve Serflik.....	71
2. Onikinci Yüzyılın Başından İtibaren Tarımdaki Değişmeler.....	81

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ONÜÇÜNCÜ YÜZYILIN SONUNA KADAR TİCARET	103
1. Ticaret Hareketleri.....	103
2. Panayırlar.....	113
3. Para.....	121
4. Kredi ve Para Alışverişi.....	136

BEŞİNCİ BÖLÜM

ONÜÇÜNCÜ YÜZYILIN SONUNA KADAR ULUSLARARASI TİCARET	161
1. Mallar ve Uluslararası Ticaretin Yönleri.....	161
2. Uluslararası Ticaretin Kapitalist Niteliği.....	181

ALTINCI BÖLÜM

KENTSEL EKONOMİ VE ENDÜSTRİNİN DÜZENLENİŞİ	189
1. Ekonomik Merkezler Olarak Kentler. Kentlerin Beslenmesi.....	189
2. Kentsel Endüstri.....	198

YEDİNCİ BÖLÜM

ONDÖRT VE ONBEŞİNCİ YÜZYILLARDAKİ EKONOMİK DEĞİŞİMLER	213
1. Felâketler ve Toplumsal Karışıklıklar.....	213
2. Himayecilik, Kapitalizm ve Merkantilizm.....	231

GENEL KAYNAKÇA	245
-----------------------------	-----

Önsöz

İzleyen sayfalarda, Roma İmparatorluğu'nun sonundan on-beşinci yüzyılın ortalarına kadar, Batı Avrupa'nın ekonomik ve toplumsal evriminin nitelik ve genel doğrultusunu ana çizgileriyle anlatmaya çalıştım. Bu geniş alanı, parçalarının birbirleriyle sürekli iletişim içinde bulunduğu tek bir bütün olarak görmeye gayret ettim. Başka deyişle, uluslararası bir hareket noktası benimsedim ve her şeyden önce, yalnızca farklı ülkelerde değil fakat aynı ülkenin farklı kesimlerinde aldıkları özel görünümleri ikinci planda tutarak, betimlenen olayların aslî karakterini ortaya koymaya uğraştım. Böylece doğal olarak, Ortaçağlar boyunca ekonomik hareketin en tam ve en hızlı geliştiği ülkelere, örneğin tüm Avrupa'daki dolaylı ya da doğrudan etkileri her zaman gözlenebilecek olan Felemenk ve İtalya gibi ülkelere özel bir önem vermek durumunda kaldım.

Bilgi dağarcığımızda hâlâ o kadar çok boşluk var ki, olayları açıklamak, onların içsel bağlantılarını izleyebilmek için olasılıklara ya da varsayımlara başvurmak zorunlu oluyor. Ancak gerçeklere haksızlık etmemek için kuramlara sığın-

mamaya özen gösterdim. Amacım gerçekler tarafından yönlendirilmiştir. Bununla birlikte başarılı oldum diye kuşkusuz övünemem. Son olarak, en tartışmalı sorunları bile, elden geldiğince açık bir biçimde ortaya koymaya çalıştım.

Okuyucunun benim açıklamalarımı tamamlama ya da görüşlerimi eleştirmesine olanak verecek kitaplara ilişkin gerekli göndermeler, her bölüme eklenmiş (İngilizce baskı için özel olarak gözden geçirilmiş) bibliyografyalarda bulunabilir. Bu bibliyografyalarda, içeriklerinin zenginliği ya da sonuçlarının önemi açısından gerçekten değerli olan eserleri vermeyi amaçladım; bu, süreli yayınlardaki çok sayıda makaleye yer verişimin nedenini de açıklayacaktır. Kolaylıkla görülebilecek eksiklikler için şimdiden özür dilemeliyim. Bunların bir kısmı benim kendi bilgisizliğimin, bir kısmı da, bütün seçme bibliyografyaların, kaçınılmaz bir biçimde, bu seçmeyi yapanın tercihlerini yansıtması gerçeğinin bir sonucudur.

HENRI PIRENNE

Giriş

Batı Avrupa'da, onbirinci yüzyıldan itibaren yer alan ekonomik canlanmayı anlayabilmek için, ilkin, önceki döneme bir göz atmak zorunludur.

Burada benimsememiz gereken bakış açısına göre, beşinci yüzyılda Batı Avrupa topraklarında kurulan barbar krallıklarının, eski uygarlığın en çarpıcı ve kaçınılmaz karakterini, yani Akdeniz karakterini hâlâ koruduğunu ilk bakışta görürüz.¹ Eski dünyanın bütün uygarlıkları, karalarla kuşatılmış bu büyük denizin çevresinde doğmuştur. Bu eski uygarlıklar onun aracılığıyla iletişimde bulunmuşlar, fikir ve ticaretlerini onun aracılığıyla geniş alanlara yaymışlardır ki bu durum, Akdeniz'i, Britanya'dan Fırat'a tüm eyaletlerin etkin-

1 Bu gerçek, günümüzde, beşinci yüzyıldaki istilaların Avrupa uygarlığını yıktığını ve dönüştürdüğünü ileri süren tarihçilerce bile genellikle kabul edilmektedir. Bkz. F. Lot, *Histoire du Moyen Age (Histoire Générale, Ed. G. Glotz)*, s. 347. A. Dopsch, *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der Europäischen Kulturentwicklung aus der Zeit von Caesar bis auf Karl den Grossen*, 2'nci baskı (Viyanada 1923-4, 2 cilt) adlı yapıtı, imparatorlukta Almanların yerleştirilmesinden önce ve sonraki dönemlerde iktisat tarihi açısından bir kopmanın olmadığını göstermesi açısından değerlidir.

liklerini bir araya getiren, Roma İmparatorluğu'nun gerçek anlamda merkezi haline getirmiştir. Ancak büyük deniz, Cermen istilâlarından sonra bu geleneksel rolünü sürdürmüştür. İtalya, Afrika, İspanya ve Galya'da yerleşen barbarlar için, Bizans İmparatorluğu ile ilişkilerinin aracısı olmaya devam etmiş ve böylelikle sürdürülen ilişkilerin, kısaca, eski dünyanın devamı olan ekonomik hayatın desteklenmesini olanaklı kılmıştır. Burada, Suriye denizcilerinin beşinci yüzyıldan sekizinci yüzyıla kadar Batı ile Küçük Asya limanları arasındaki faaliyetlerini, Akdeniz havzasının ekonomik birliğinin sembolü ve aracı olan Roma altını *solidus*'un Cermen krallıklarınca korunmasını ve son olarak, insanların hâlâ, tıpkı Romalılar gibi, haklı olarak *Mare nostrum* (Bizim Deniz) diye adlandırabilecekleri bu denizin kıyılarına yönelik ticaretin genel doğrultusunu hatırlatmak yeterlidir. İslâmiyetin yedinci yüzyıl içinde birdenbire sahneye çıkışı ve bu büyük Avrupa gölünün doğu, güney ve batı kıyılarının fethiyle durum, tarihin bundan sonraki tüm akışını etkileyecek olan sonuçlarıyla, değişmiştir.² Bundan böyle Akdeniz, o zamana kadar Doğu ve Batı arasında yüzyıllar boyu sürdürdüğü bağlantı olma işlevini yitirmiş, bir engel olmuştur. Her ne kadar Bizans İmparatorluğu, donanması sayesinde, İslâm saldırılarını Ege Denizi, Adriyatik ve İtalya'nın güney sınırlarından püskürtmeyi başarmışsa da, Tiran Denizi bütünüyle Sarazen'lerin* egemenliği altına girmiştir. Balear Adaları, Korsika, Sardinya ve Sicilya, bu deni-

2 H. Pirenne, *Mahomet et Charlemagne, ve Un contraste économique: Mérovingiens et Carolingiens Revue belge de philologie et d'histoire*. Aynı yazar, *Les villes du Moyen Age*, s. 7 ve dev. (Brüksel 1927). Bu görüş burada yanıtlanması mümkün olmayan itirazlara yol açmıştır. Bu konudaki bir değerlendirme H. Laurent'in, *Les travaux de H. Pirenne sur la fin du monde antique et les debuts du Moyen Age* adıyla *Byzantion*, c. VII, s. 495 ve devamında görülebilir.

(*) Sarazen ya da Saraken (*Saracen*): Avrupalıların genel olarak Müslüman Araplara verdikleri ad – ç.n.

zi, güneyden ve batıdan kuşatan Araplara, bölgedeki egemenliklerini tamamlayan deniz üsleri sağlamıştır. Sekizinci yüzyılın başından itibaren bu büyük deniz dörtgeni içindeki Akdeniz ticareti mahvolmuş ve tüm ekonomik hareket şimdi Bağdat'a yönelmiştir. İbn-i Haldun, canlı bir anlatımla, "Hıristiyanlar," diyor, "burada artık bir tahta bile yüzdüremezler."³ Bir zamanlar ortak âdetlerin, ihtiyaçların ve fikirlerin etkileşimini sürdüren bu kıyılarda, iki uygarlık ya da daha doğrusu iki yabancı ve düşman dünya, Hilâl'in ve Haç'ın dünyası şimdi karşı karşıya gelmişti. Cermen istilâlarına karşı koyabilen antikitenin ekonomik dengesi, İslâm'ın saldırısı karşısında çöktü. Karolenjler, Arapların Pirene'lerin kuzeyine yayılmasını önlediler ama denizi yeniden ele geçiremediler ve hatta yetersizliklerinin bilinci içinde bunu denemediler bile. Şarلمان İmparatorluğu, Roma ve Merovenj Galyası'nın tam tersine, esasen bir kara imparatorluğu ya da (bazılarının yeğleyeceği bir anlatımla) bir kıta imparatorluğu idi. Ve bu temele ilişkin olgudan, zorunlu olarak, erken Ortaçağlara özgü yeni bir ekonomik düzen doğdu.⁴

Müslümanların daha ileri uygarlığından Hıristiyanların pek çok şey ödünç aldığını bize gösteren daha sonraki tarihin, ilk dönemlerdeki ilişkiler konusunda aldatıcı görüşleri beslemesine izin verilmemelidir. Bizanslıların ve onların Napoli, Amalfi, Bari ve hepsinden çok Venedik gibi uzakta-ki limanlarının, dokuzuncu yüzyılda, Sicilya Arapları, Afrika, Mısır ve Küçük Asya ile oldukça etkin bir biçimde ticaret yaptığı doğrudur. Ancak Batı Avrupa ile olan durum ol-

3 Georges Marcais'in *Histoire et historiens de l'Algerie*, s. 212'de (Paris 1931) belirttiği gibi, "Kuzey Afrika ülkelerinin İslâmiyetin yönetimi altına girdiği andan itibaren, ara sıra görülen istisnalar dışında, bütün Ortaçağlar boyunca, Kuzey Afrika ülkeleriyle Hıristiyan Avrupa arasındaki köprüler atılmıştı... Kuzey Afrika ülkeleri, Doğu âleminin bir eyaleti haline gelmişti." İbn-i Haldun'un metni-ne ilişkin bilgiyi G. Marcais'in nazik bir mektubuna borçluyum.

4 H. Pirenne, *Un contraste économique*, bkz. 2 no'lu dipnot.

dukça farklıydı. Burada, karşı karşıya gelen iki dinin düşmanlığı, tarafları savaş halinde tutuyordu. Sarazen korsanları Lion Körfezi'nin kıyıya yakın kesimlerini, Cenova'nın girişini, Toskanya kıyılarını sık sık taciz etmekten hiçbir zaman geri durmadılar. Pisa'yı 935 ve 1004 yılında yağmaladılar ve Barselona'yı 985'te yıktılar. Onbirinci yüzyılın başından önce bu yörelerle İspanya ve Afrika'daki Arap limanları arasında herhangi bir iletişimin olduğunu gösteren en küçük bir iz bile yoktur. Kıyı boyunda güvensizlik öylesine büyüktür ki, Maguelonne piskoposluğunu Montpellier'e nakletmek zorunlu olmuştur. Kıtanın kendisi de saldırıdan korunmuş değildi. Onuncu yüzyılda Müslümanların Alp-ler'de, Garde-Frainet'de askerî bir ileri karakol kurduklarını ve orada Fransa'dan İtalya'ya geçen yolcu ve hacıları rehine olarak tuttuklarını ya da öldürdüklerini biliyoruz. Aynı dönemde Roussillon, onların Pireneler ötesine taşıdıkları akınların dehşeti içinde yaşamıştır. Sarazen akıncıları 846 yılında Roma'ya kadar ilerlemişler ve Saint Angelo kalesini kuşatmışlardır. Bu koşullar altında Arapların yakınlığı, Batı'nın Hıristiyanlarına katışıksız felâketten başka bir şey getiremezdi. Saldırıya geçmeyi düşünemeyecek kadar zayıf olduklarından kendi içlerine çekildiler ve üzerinde artık tehlikeyi göze alamadıkları denizi rakiplerine terk ettiler. Aslında, dokuzdan onbirinci yüzyıla kadar Batı içine kapandı. Her ne kadar uzun aralıklarla Konstantinopolis'e elçiler yine de gönderiliyor ve oldukça çok sayıda hacı adımlarını Kudüs'e yöneliyordusa da, hedeflerine İllirya ve Trakya üzerinden uzun ve zor yolculuklar sonucu ya da Adriyatik'i aşarak İtalya'nın güneyindeki Bari'den Rum gemileriyle ulaşıyorlardı. Nitekim, onların bu seyahatlerini, bazen yapıldığı gibi, İslâm yayılmasından sonra Batı Akdeniz'de deniz ulaşımının devam ettiğinin bir kanıtı olarak göstermenin haklı nedeni yoktur. Deniz ulaşımı tamamen son bulmuştu.

Akdeniz'in büyük bir ticaret yolu olmuş olmasına karşın, ticarî faaliyet de varlığını sürdürmedi. Ticaretin canlı olduğu sürece, İtalya, İspanya, Afrika ve Galya limanlarıyla bunların hinterlandında ticareti, denizciliğin sürdürdüğünü göstermek kolaydır. Elimizdeki, maalesef pek nadir olan belgeler, Arap istilâsına kadar, tüm bu ülkelerde bir profesyonel tüccar sınıfının, varlığı inkâr edilemez ama önemi belki söz götürür bir ihracat ve ithalât ticaretini sürdürdüklerini kuşkuya yer vermeyecek şekilde gösteriyor. Böylelikle Roma kentleri, deniz kıyısından kuzeye doğru, en azından Ren Vadisi'ne kadar uzanan bir trafiğin toplanma noktaları ve iş merkezleri olarak kaldılar. Bu merkezlere, Akdeniz kıyılarına boşaltılan, baharat, doğu şarapları, papirüs ve yağ ithal ediliyordu.⁵

Yedinci yüzyılda Müslümanlığın yayılmasıyla Akdeniz limanlarının kapanması, zorunlu olarak, bu faaliyetin çok hızlı bir biçimde gerilemesine yol açtı.⁶ Sekizinci yüzyıl boyunca ticaretin durması, tacirlerin ortadan kalkışını doğurdu ve onlarca ayakta tutulan kent hayatı da aynı zamanda yok oldu. Roma kentleri, piskoposlukların yönetsel merkezleri oldukları ve bu nedenle piskoposların yaşadığı ve kalabalık ruhban heyetlerinin toplandığı yerler olmaları nedeniyle elbette varlıklarını sürdürdüler ama, hem ekonomik önemlerini hem de beledî yönetimlerini yitirdiler. Genel bir fakirleşme apaçıktı. Altın sikke ortadan kalkarak,

5 P. Scheffer-Boichorst, *Die Syrer im Abendlande*, bkz. *Mitteilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung*, c. VI (1385), s. 521 ve dev.; L. Bréhier, *Les colonies des Orientaux en Occident au commencement du Moyen Age*, bkz. *Byzantinische Zeitschrift*, c. XII (1903), s. 11 ve dev.; J.Ebersolt, *Orient et Occident* (Paris 1929), s. 26 ve dev.; H. Pirenne, *Le commerce du papyrus dans la Gaule Mérovingienne*, bkz. *Comptes rendus des séances de l'Acad. des Inscriptions et Belles-Lettres*, 1928 s. 178 ve dev.; aynı yazar, *Le Cellarium fiscali*, bkz. *Bull. de la Classe des Lettres de l'Acad Royale de Belgique*, 1930 s. 201 ve devamı.

6 Yalnızca bu noktada E. Sabbé'nin *Revue belg. de philol. et d'hist.* 1934-35'teki iki makalesine bakınız.

Karolenjlerin onun yerine ikame etmek zorunda kaldıkları gümüş sikkeye yerini bıraktı. Eski Roma altını *solidus*'un yerine kurdukları yeni para sistemi, antik ekonomiden ya da Akdeniz ekonomisinden kopuşlarının açık bir delilidir.

Şarlman devrini, hemen her zaman yapıldığı gibi, bir ekonomik gelişme dönemi olarak düşünmek açıkça yanlıştır. Bu kuruntudan başka bir şey değildir. Gerçekte, Merovenjlerle karşılaştırıldığında, Karolenj dönemi, ticarî bakış açısından bir düşkünlük, hatta gerileme çağıdır.⁷ Şarl, eğer denemiş bile olsaydı, deniz ticaretinin yok oluşunu ve denizin kapanışının kaçınılmaz sonuçlarını önlemeyi başaramazdı. Bu sonuçların Güney'i etkilediği şiddetle Kuzey'i etkilemediği yeterince doğrudur. Dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Quentovic (bugünkü Etap-les-sur-la Canche) ve Duurstede (Ren üzerinde Utrecht'in yukarısında) limanları oldukça sık ziyaret ediliyor ve Frizye* gemileri, Scheldt, Meuse (Maas) ile Ren nehirlerini aşmayı sürdürüyor, Kuzey Denizi boyunca kıyı ticaretini devam ettiriyorlardı.⁸ Ancak, bu gerçekleri, yeniden doğuşun belirtileri olarak hayal etmekten kaçınmalıyız. Bunlar, Roma İmparatorluğu zamanına kadar geri giden ve Merovenjler döneminde de devam eden bir faaliyetin duraklamasından başka bir şey değildir.⁹ Aix-la-Chapelle'deki kraliyet sarayının alışılagelmiş varlığının ve onun pek çok sayıdaki personelinin geçiminin sağ-

7 L. Halphen, *Etudés critiques sur l'histoire de Charlemagne*, s. 239 ve dev. (Paris 1921); H. Pirenne, a.g.y., bkz. 1 no'lu dipnot.

(* Kuzey Felemenk ahalisine verilen ad – ç.n.

8 O. Fengler, *Quentovic, seine maritime Bedeutung unter Merowingern und Karolingern*, bkz. *Hansische Geschichtsblätter*, 1907, s. 91 ve devamı H. Pirenne, *Draps de Frise ou draps de Flandre?* bkz. *Vierteljahrsschrift für social-und Wirtschaftsgeschichte*, VII (1909), s. 308 ve devamı H. Poelman, *Geschiedents van den handel van Noordnederland gedurende het Merowingische en Karolingische tijdperk* (Amsterdam 1908).

9 F. Cumont, *Comment la Belgique fut romanisée*, 2'nci baskı (Brüksel), 1919.

lanması zorunluluğunun çevre alanlarda ticaretin yalnızca varlığını sürdürmesine değil, hatta gelişmesine katkıda bulunmuş olması ve buraları, imparatorluk içinde bazı ticarî faaliyetlerin gözlenebileceği biricik yerler haline getirmesi olanaklı ve olasıdır. Ancak, böyle olmuş olsa da, Kuzeyliler geçmişin bu son kalıntılarına bir son verdiler. Dokuzuncu yüzyılın bitiminden önce Quentovic ve Duurstede, yıkıntılarından bir daha hiçbir zaman doğrulamayacak şekilde adamakıllı yağmalandı ve yıkıldı.

Akdeniz'in Doğu ve Batı arasındaki büyük etkileşim yolu oluşunun yerini Tuna Vadisi'nin almış olduğu düşünülebilir ve zaman zaman gerçekten düşünülmüştür de. Aslında bu, eğer başlangıçta Avarlar, daha sonra Macarlar tarafından olanaksız kılınmasaydı olabilirdi de. Kaynaklar bize, Strasburg tuzlalarından yüklenen birkaç mavnadan başka bir ticaret trafiği olduğunu göstermiyor. Elbe ve Saale kıyılarındaki putperest Slavlarla yapılan sözümona ticarete gelince, bu iş, barbarlara silah sağlamayı amaçlayan ya da imparatorluğun tehlikeli komşularından Karolenj birliklerinin aldığı savaş tutsaklarını daha sonra köle olarak satabilmek amacıyla satın almaktan öteye geçmiyordu. Kilise kayıtları açıkça göstermektedir ki, sürekli güvensizlik içinde olan bu askerî sınır boylarında normal ve düzenli bir ticaret trafiği yoktu.

Sahip olduğumuz verilere göre, oldukça açıktır ki, sekizinci yüzyıl sonlarından itibaren Batı Avrupa, tamamen tarımsal bir duruma geri döndü. Toprak, tek yaşama kaynağı ve zenginliğin biricik koşulu oldu. Topraklarından sağladığı gelirinden başka bir şeyi olmayan imparatorlardan en mütevazı serfe kadar, nüfusun bütün kesimleri, doğrudan ya da dolaylı olarak, ister kendi emeği ile üretsin, isterse bunları toplamak ya da tüketmek biçiminde olsun, toprağın ürünleriyle yaşar duruma geldi. Taşınabilir zenginlikler ekonomik hayatta artık hiçbir rol oynamıyordu. Her türlü toplumsal va-

rolüş, toprak mülkiyeti ya da toprağa tasarruf temeli üzerine oturdu. Dolayısıyla bu temel üzerine oturmayan bir yönetimi ve askerî sistemi sürdürmek devlet için olanaksız hale geldi. Şimdi artık ordu mensupları *fief*lerden, yöneticiler ise büyük toprak sahipleri arasından seçiliyordu. Bu şartlar altında devletin başının egemenliğini korumak olanaksız hale geldi. Bu egemenlik ilkesel olarak varlığını sürdürdüyse de, uygulamada ortadan kalktı. Feodal sistem yalnızca, her birinin toprağın bir bölümüne sahip olduğu, bağımsızlaşmış ve kendilerine devredilen otoriteyi miras haklarının bir parçası olarak gören kendi unsurlarının elinde kamusal otoritenin dağılışını temsil eder. Aslında Batı Avrupa'da dokuzuncu yüzyıl boyunca feodalizmin ortaya çıkışı, toplumun tamamıyla kırsal bir medeniyete geri dönüşünün siyasal plandaki yansımalarından başka bir şey değildi.

Ekonomik bakış açısından bu uygarlığın en çarpıcı ve en belirgin kurumu büyük mülktür. Bunun kökeni kuşkusuz çok daha eskilerdedir ve çok uzak geçmişle ilişkisini kurmak kolaydır. Galya'da Sezar'dan önce olduğu gibi, Almanya'da da istilâlardan çok önce büyük toprak sahipleri vardı. Roma İmparatorluğu, büyük Galya mülklerinin varlıklarını sürdürmelerine izin verdi ve bunlar fatihlerinin mülklerinde var olan örgütsel yapıya kısa sürede kendilerini uyarladılar. İmparatorluk döneminin Galya *villa'sı*, mülk sahibi için ayrılan arazi ve kolonlarıyla (*coloni*), İtalyan tarımcılarının Cato zamanına ilişkin olarak anlattıkları türden bir sömürüyü temsil eder. Cermen istilâları sırasında hemen hiç değişmeyen, Merovenj Fransa'sının koruduğu bu kurumu, Kilitse, Hıristiyanlık yayıldıkça adım adım Ren Nehri'nin ötesine taşımıştır.¹⁰

10 Bütün bunlar için okuyucunun, M. Bloch'un *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, s. 67 ve devamındaki mükemmel değerlendirmesine başvurmasını salık vermekle yetineceğim.